Відгук

офіційного опонента на дисертацію Сторожук Ірини Анатоліївни «Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії 1804-1905 рр.», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України

Дисертація Сторожук І.А. присвячена актуальній суспільній діяльності духовенства, яке завжди відігравало провідну роль у духовному житті народу, було моральним орієнтиром суспільства. Протягом тривалого часу становище цієї соціальної групи в силу відомих причин залишалося за межами наукових інтересів істориків. Нині піднята у дисертації тема набуває особливого значення, оскільки перегукується з тими проблемами, що переживає сучасна Україна. Зокрема, не повністю вирішеним є питання взаємовідносин церкви та держави, ієрархів церкви та їхньої пастви, готовності священиків до виконання своїх обов'язків та багато чого іншого. Майбутнє України значною мірою залежить від духовності вірян, яка зараз активно формується. Тому, за своєю проблематикою дисертація актуальна не лише у вимірах духовенства, а й всієї нашої держави.

Дотримуючись вимог до кандидатських дисертацій, авторка подала до захисту працю, яка має традиційну та аргументовану структуру, частини якої логічно поєднані між собою. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Слід відзначити вдале формулювання актуальності роботи, чіткість визначення об'єкта і предмета дисертаційного дослідження, його мети та завдання. Достатньо обґрунтовані наукова новизна теми, практичне значення, хронологічні та територіальні рамки дисертації.

Достовірно зроблено історіографічний огляд літератури на хронологічному принципі. Найбільша увага виправдано звернута на сучасні наукові розробки. Підсумкове історіографічне узагальнення переконує у

відсутності комплексного наукового дослідження з заявленої в дисертації проблеми. Суттєву новизну роботі надає солідна джерельна база, що складається з архівних матеріалів, друкованих документів. Позитивно, що використано матеріали 103 архівних справ 14 фондів чотирьох архівів України. Вони суттєво доповнили відому джерельну базу взагалі з історії України.

Суттєва новизна властива дослідженню протидії римо-католицького духовенства суспільно-політичній системі Російської імперії. Наукову значущість має висвітлення політичної позиції вищого католицького кліру, зокрема К. Цецішовського, М.Пивницького, К. Боровського. Важливо, що при цьому визначені мотиви, суть та наслідки дій ієрархів. З достатньою ясністю розкрита діяльність луцько-житомирського єпископа К.Боровського, спрямована на захист католицьких костьолів та навчальних закладів на Волині. Самостійністю відзначається роль в суспільному житті еліти католицької церкви та середнього і дрібного кліру. Не викликає заперечення думка про те, що рядові священики вдавалися до набагато рішучіших дій, ніж їх очільники (с. 57). Тим більше, що твердження аргументоване численними фактами участі католицького кліру в польському національно-визвольному русі та таємних товариствах, критиці священиками російської влади та церкви у повсякденному вимірі.

Необхідний і важливий для теми матеріал про суспільно-політичну трансформацію діяльності уніатського духовенства. Цілком слушно відзначено, що російський уряд використовував греко-католицьку церкву як «розмінну монету» у своїх політичних іграх. При цьому наводяться переконливі докази втручання офіційної влади у внутрішні справи церкви. Виправдано значну увагу приділено питанням матеріального забезпечення греко-католицького духовенства, адже від цього значною мірою залежали взаємовідносини між священиками та їх паствою. Переконливо визначені зміни в діяльності уніатського кліру до і після ліквідації греко-католицької церкви у 1839 р.

Важливе наукове значення має розгляд діяльності православного духовенства, його співпраці з російським самодержавством. Тут на особливу

увагу заслуговує наукова самостійність дослідження, що проявляється у різних формах. Насамперед, це власні оцінки діяльності православних священиків під час війни 1812 р., польських повстань 1830-1831 рр. та 1863-1864 рр., скасування кріпацтва у 1861 р. та багато іншого. Достатньо чітко проаналізовано матеріальне становище сільського православного духовенства і зміни, що відбулися після секуляризаційної реформи 1842 р. Слушно наголошено, що зміни у матеріальному забезпечені священиків призвели до послаблення зв'язку православного кліру з селянами. Встановлено, що ще одним наслідком реформи 1842 р. стало майнове розшарування сільського православного кліру, а незаможні православні священики були близькими до населення і брали участь у селянських рухах. На відміну від ряду попередніх праць у дисертації численні архівні дані глибше переконують у активній участі православного духовенства в антикріпосницькому русі на Волині.

Різнобічний і переконливий характер має дослідження форм і методів боротьби католицького й уніатського кліру за освіту і культуру краю. Тут далеко не зайвими є дані про систему католицької освіти в регіоні, в тому числі й середньої та початкової. Переконливим є положення про те, що найбільш активними були василіани, яким належали 26 % монастирських шкіл (с.131). Детально простежено книговидавничу діяльність василіан Почаївської Лаври. З'ясовано той факт, що василіани одними із перших почали друкувати книги народною українською мовою. Виправданим є твердження про те, що василіанська книга несла потенційну небезпеку для російського самодержавства, яке взагалі заперечувало існування української мови та народу. З достатньою чіткістю та переконливістю досліджено форми й методи боротьби і католицьких священиків за освітню сферу. Спротив католицького духовенства достовірно оцінюється як реакція на репресивну політику самодержавства щодо його освітньої діяльності. З достатньою чіткістю розкриті дії луцько-житомирського єпископа К.Боровського, який намагався врятувати ідентичність своєї церкви в умовах суцільної русифікації.

Самостійність і комплексність властиві дослідженню освітньої діяльності й православного духовенства. При цьому робиться правомірний наголос на тому, що священики перебували у прямій залежності від політичної доктрини самодержавства і тому духовна освіта була дієвим засобом русифікації губернії (с. 151). Розглядає системи православної освіти ведеться у динаміці, з притаманними їй проблемами на кожному етапі розвитку. Особливу увагу приділено початковим навчальним закладам та місцевим священикам, що ними опікувалися. Тут визначна роль відводиться особистісному фактору на базі введення ряду нових імен сільських священиків, що віддано працювали в освітній сфері. Цілком правомірно негативні наслідки освітньої діяльності православного духовенства вбачаються насамперед у русифікації та денаціоналізації місцевого населення.

Не обділено увагою й той вплив, який православні священики робили на духовно-культурну сферу Волині. Доведено, що велику роль у ній духовенство відводило просвітницькій, науковій та пам'яткоохоронній діяльності. Виваженим є висновок про те, що, незважаючи на всі досягнення у культурній сфері, православні священики виконували функцію ще одного знаряддя проурядової пропаганди та русифікації.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, слід зробити певні зауваження та побажання, які можуть бути враховані під час подальшої роботи над темою.

1. Потрібно більш чітко конкретизувати використання методологічного інструментарію в праці.
2. Текст дисертації дещо переобтяжений архівними документами, через що текст іноді переходить в описову форму.
3. Зустрічаються русизми, такі як «батюшка» (с.107), «братія» (с.181).
4. Доцільно було б глибше дослідити в підрозділі 3.1. діяльність католицького духовенства в сфері культури.

Однак, вказані огріхи суттєво не знижують у цілому належний науково-теоретичний рівень дисертації. Автореферат відображає зміст дисертації та

основні результати дослідження, оформлений відповідно вимог до такого роду кваліфікаційних робіт. Висновки дисертації є обґрунтованими та достовірними. Наявні публікації достатньо повно відображають основний зміст дисертації.

В цілому, дисертаційне дослідження І.А. Сторожук на тему «Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804-1905 рр.» має цілісний, самостійний характер і комплексно розкриває актуальну і недостатньо досліджену в історіографії проблему. Робота відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., а дисертантка Сторожук Ірина Анатоліївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07. 00. 01. – Історія України.

Доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України О.О.Рафальський

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ * М.КИЇВ *
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса
Ідентифікаційний код 16394076

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України